

Formulera ämnesområdet/tillämpningsområdet/arbetsplatserna för specialistinriktningen

Ämnesområdets huvudsakliga fokus är psykologiska aspekter på betydande medfödda, tidigt förvärvade eller andra utvecklingsrelaterade funktionsnedsättningar: hur intra- och interpsykologiska fenomen och processer påverkas av och samspelar med funktionsnedsättningar. Kunskap om utvecklingspsykologi och utvecklingsrelaterade kognitiva, emotionella, sociala avvikelser och fysiska avvikelser intar således en särställning, men kunskap hämtas också från en rad olika akademiska områden såsom neuropsykologi, positiv psykologi, kognitionspsykologi, perceptionspsykologi, åldrandets psykologi, psykologisk behandling, inlärningspsykologi (särskilt TBA och PBS) liksom pedagogik.

Ovanstående ämnesområde tillämpas i olika psykologiska metoder, modeller och verktyg som tillsammans syftar till att personer med funktionsnedsättningar ska kunna vara delaktiga i samhället, få ökad livskvalitet och förebygga/förhindra förlust av funktion. Tillämpning består ofta av insatser som syftar till ökad kunskap (självförståelse/självkänedom), acceptans och kompensatoriska strategier för nedsatta funktioner men i viss mån också av (åter)träning av olika färdigheter/funktioner. Eftersom en delaktighetsinskränkning uppstår i mötet mellan en kontext och en funktion behöver den psykolog som arbetar inom området också ha särskilda kunskaper om inte bara specifika funktionsnedsättningar utan också omgivningens/kontextens betydelse: faktorer kopplade till understimulans och överkrav. Många av de interventioner som tillämpas riktar sig också till kontexten, t.ex. personer i omgivningen, på olika sätt. En stor del av tillämpningen utgörs av anpassningar av etablerade psykologiska teorier och metoder till personer med funktionsnedsättningar. När det kommer till personer med omfattande funktionsnedsättningar är denna anpassning ofta betydande.

Tillämpningen av ämneskunskapen sker i dagsläget till stor del i habiliteringsverksamheter i kommunal och landstingsregi. Det finns i dagsläget ca 500 psykologer som arbetar inom habilitering (*vet förbundet?*). POMS uppfattning är dock att kunskapsområdet såsom det definierats ovan också tillämpas av psykologer i många andra verksamheter: inom barn- och ungdomspsykiatri vad gäller utredning och insatser riktade mot utvecklingsrelaterade tillstånd och vuxenpsykiatri (komorbiditet hos individer med ID, utredningssenheter som utreder neuropsykiatriska tillstånd). Ämnesområdet tillämpas också av särskolepsykologer, privatpraktiserande psykologer som arbetar med konsultation/handledning till särskilda boenden och dagliga verksamheter och gentemot förskolor runt barn med utvecklingsrelaterade funktionsnedsättningar.

Forskning inom ämnesområdet

Forskning inom det fält som specialistinriktningen funktionshindrens psykologi hämtar sin kunskap ifrån bedrivs på en lång rad olika nationella och internationella institutioner. Det är givetvis inte möjligt att i det här sammanhanget göra ens en någorlunda rättvis beskrivning utan nedan nämns några få exempel.

Fokus är psykologiska aspekter av funktionsnedsättningar. I Sverige finns exempelvis CHILD, en forskningsmiljö med målsättningen ”att utveckla och tillämpa ny vetenskaplig kunskap om livssituationer och åtgärder för barn som behöver extra stöd, utöver det stöd alla barn får.” Forskningsledare för CHILD är psykologen och professorn i psykologi och handikappvetenskap Mats Granlund. All forskningen på centret är förvisso inte psykologisk men en stor del har ett sådant fokus. Ett exempel är Patrik Arvidsson som disputerade 2013 med avhandlingen “Assessment of participation in people with a mild intellectual disability”. I Uppsala finns samarbetsorganisationen Centrum för forskning om funktionshinder, som samordnar forskare på olika institutioner. En del av forskningen som bedrivs på KIND på KI i Stockholm och

Gillbergcentrum vid Göteborgs universitet kan också sägas tillhöra forskningsområdet. En psykolog knuten till det sistnämnda centret, Ida Lindblad, disputerade exempelvis 2013 med en avhandling om utvecklingsstörning (prevalens, associerade funktionsproblem och en uppföljning av barn till mödrar med lindrig utvecklingsstörning). Andra KIND-projekt inom ämnesområdet är ”Utveckling av ICF Core Sets för ADHD och AST” eller ”Transition och case management vid neuropsykiatriska funktionsnedsättningar”.

Andra exempel på exempel på forskning av betydelse för specialistinriktningen:

- Pehr Granqvist, professor på Stockholms universitet, pågående forskningsprojekt om anknytning hos barn till mödrar med intellektuell funktionsnedsättning.
- Bim Riddersporres avhandling vid Lunds universitet 2003: "Att möta det oväntade: tidigt föräldraskap till barn med Downs syndrom”.
- Irene Nordströms avhandling vid Stockholms universitet 2002: "Samspel på jämnliska och ojämnliska villkor. Om lindrigt utvecklingsstörda skolbarns samspel och relationer med kamrater”.
- Jane Brodins avhandling vid Pedagogiska institutionen på Stockholms universitet 1991: "Att tolka barns signaler: gravt utvecklingsstörda flerhandikappade barns lek och kommunikation”.
- Professor Malin Broberg vid Göteborgs universitet vars forskning fokuserar på utveckling och psykisk hälsa hos barn med medicinsk risk såsom kroppsliga sjukdomar och funktionsnedsättning.
- Ulf Jansson har på pedagogiska institutionen Stockholms universitet forskat kring barn med Downs syndrom och delaktighet i förskolan.
- Barbro Lindqvist avhandling vid Göteborgs universitet 2007: ”Hydrocephalus in children – cognition and behavior”.

En delmängd av det stora övergripande ämnesområdet psykologiska aspekter på funktionsnedsättningar, som det successivt publiceras allt fler studier inom är psykologisk behandling för personer med funktionsnedsättningar såsom intellektuell funktionsnedsättning eller vuxna med ASD. En evidensrapport över forskningsläget gällande effekter av interventioner för personer med autismspektrumtillstånd genomförd av FoUU i Habilitering & Hälsa i Stockholm (http://www.publicerat.habilitering.se/sll/export/sites/sll/downloads/effekter_av_intervention_for_a_utismspektrumtillstand_utan_utvecklingsstornig_evidensrapport_1_2013.pdf) sammanfattade resultat från en SBU-rapport, ett amerikanskt vårdprogram och en metaanalys (Cochrane). En systematisk litteraturgenomgång av olika behandlingsinsatser för personer med intellektuell funktionsnedsättning och problemskapande beteende identifierade 37 artiklar som uppfyllde inklusionskriterierna (http://www.habiliteringschefer.se/ebh/problemskapande/dokument/behandlingsinsatser_problemskapande_beteende.pdf). SBU publicerade 2013 en systematisk litteratur översikt över studier om diagnostik och insatser vid autismspektrumtillstånd. Det finns även ett antal uppsatser på landets psykioterapiutbildningar som behandlar ämnet terapi med personer med funktionsnedsättning.

Historiskt sett har forskningsstiftelsen ALA haft stor betydelse för ämnesområdet i Sverige. Stiftelsen grundades 1964 och bedrev till 2006 forskningsverksamhet. ALA har publicerat ett stort antal böcker, rapporter och skrifter om psykologisk, sociologisk forskning om utvecklingsstörning. Bland annat psykologen Gunnar Kylan som var forskningsledare för ALA 1968-1979 hade med sin forskning om utvecklingsstörning betydelse för området. Lars Kebbons "MR"-grupp var samtida med Gunnar Kylan och producerade forskning på dåvarande Ulleråkers sjukhus. Ingrid Liljeröth är ett annat namn att nämna liksom Birgitta Zenker.

POMS har noterat att en del forskning och tillämpad kunskap kring detta ämnesområde, trots att den primärt tycks handla om psykologiska aspekter av funktionsnedsättning snarare än sambandet

mellan hjärnans funktioner och beteende kommit att betraktas som tillhörande ämnet neuropsykologi. Mer om denna fråga i det separata brevet som bifogas aktuellt dokument.

Redovisa arbetsinnehåll som kräver specialistpsykolog inom inriktningen

Det är viktigt att påpeka att området som sådant är komplext och det utmärks av stor heterogenitet vad gäller patientgruppen (från högpresterande patienter med autismspektrumtillstånd till patienter med djupgående intellektuell funktionsnedsättning) och arbetsmetoder (konsultation/handledning till personalgrupper, utbildning, utredning/bedömning eller individuella samtalskontakter). Grundutbildningen för psykologer ger mycket begränsad förberedelse inför sådana arbetsuppgifter. Det råder således inget tvivel om att det behövs påbyggnad och specialisering i någon form för psykologer som arbetar inom området.

Ett exempel på en vanligt förekommande arbetsuppgift inom arbetsområdet som är komplex är utredning och diagnosticering av intellektuell funktionsnedsättning/utvecklingsstörning. Diagnosen har ju, till skillnad från många psykiatriska diagnoser, en särskild koppling till möjlighet att ansöka om olika samhälleliga stödinsatser i och med dess ställning i LSS och skollagen. Det är således en diagnos som kan ha mycket stor betydelse för den enskildes liv på olika sätt och det är av fundamental betydelse att utredningar utförs av psykologer med specialistkunskaper i området. Ju lägre grad av utvecklingsstörning desto större behov av specialiserad kunskap för att såväl ställa diagnos som utesluta andra komorbida tillstånd.

Det finns två principiellt olika former av komplexitet i arbetsinnehåll som kräver särskild specialistkompetens inom inriktningen. Den ena formen är av kvantitativ karaktär (svårare fall) och den andra kvalitativ (andra typer av komplexa arbetsuppgifter). Vad gäller det förstnämnda kan det till exempel gälla svåra differentialdiagnostiska överväganden vid utredning av intellektuell funktionsnedsättning, arbete med patienter med betydande funktionsnedsättningar och svår psykiatrisk komorbiditet, arbete med patienter med svaga sociala nätverk, utredning/arbete med personer med flerk Funktionsnedsättning eller svår-djupgående intellektuell funktionsnedsättning och arbete med patienter med sällsynta diagnoser som kräver specialkunskap (Williams syndrom, Alströms syndrom, Prader-Willis-syndrom för att nämna ett par).

Vad gäller den sistnämnda formen av komplexitet gäller det en form av arbetsuppgifter som nog kan sägas gälla för specialistpsykologer oavsett ämnes- och tillämpningsområde: metodutveckling, implementering, utvärdering av insatser, uppföljning, utvecklingsarbete, kvalitetsarbete, etc. En särskild viktig funktion för en specialistpsykolog borde vara att minska gapet mellan forskning och klinik, till exempel genom särskilt ansvar för implementering av nya lovande behandlingsmetoder. Exempel på idag existerande funktioner som skulle kunna fyllas av specialistpsykologer inom området är sakkunnig psykolog (finns idag i Habilitering & Hälsa i Stockholm), samordnare av vårdprogram, ansvariga för olika delar av nationella kvalitetsregister, etc. I habiliteringsverksamheter finns idag exempel på ett antal sådana specialuppdrag som de facto utgör ”informella” specialisttjänster för psykologer med fördjupad kompetens.

Definiera huvudsakliga, särskiljande inriktningsspecifika arbetsuppgifter som skall skötas av en specialiserad psykolog inom inriktningen

Arbetsuppgifter för specialistpsykolog med inriktningen funktionshindrens psykologer:

- Interventioner vid svåra problemskapande beteenden hos personer med betydande funktionsnedsättningar. Att skapa och anpassa behandlingsupplägg för personalgrupper och

verksamheter i syfte att motverka problemskapande beteenden. Kräver kunskaper och färdigheter inom gruppsykologi, inlärningspsykologi (TBA), funktionsnedsättningskunskap, pedagogik.

- Psykologinsatser som kräver särskild anpassning till ovanliga livsomständigheter såsom att leva med personlig assistans.
- Konsultation till andra professionella (arbetsterapeuter, fysioterapeuter, socionomer, logoped) om psykologiska aspekter av funktionsnedsättning.
- Komplexa utredningar av kognitiv och adaptiv funktion, t.ex. i fall då patienten saknar verbal kommunikation, har betydande rörelsenedsättningar eller många samtidiga funktionsnedsättningar (hörsel- och eller synnedsättning exempelvis).
- Utredning och insatser till patienter med sällsynta syndrom och diagnoser samt progredierande sjukdomar.
- Utredning och insatser till patienter med svår-djupgående intellektuell funktionsnedsättning.
- Utredning av och insatser till personer med mycket annorlunda kommunikation (vid ASD) och betydande sociala svårigheter. Det rör sig ofta om personer som får problem i kontakt med vården och myndigheter på grund av okunskap. Kräver specialiserad kunskap kring ASD.
- Utredning och insatser av personer med specifika kognitiva funktionsnedsättningar vid CP, ryggmärgsbräck och liknande (där personer inte har samtida intellektuell funktionsnedsättning).

Den här typen av arbetsuppgifter utförs idag av personer som skaffat sig kunskap genom interna och externa utbildningar samt erfarenhet över många års kliniskt arbete. De är att betrakta som specialister även om de inte har någon formell titel.

Beskriv vilken fördjupad kunskap som krävs för att specialisten ska kunna utföra de specialiserande arbetsuppgifterna (förslag på upplägg för sammanhållen utbildning)

Förslag på specialistkurser som skulle förbereda för de arbetsuppgifter som föreslagits för en specialist inom funktionshindrens psykologi ovan:

- Intellektuell funktionsnedsättning/utvecklingsstörning – senaste forskningen om diagnosen, intelligensteorier samt utredning och psykologisk behandling
- Autismspektrumtillstånd – senaste forskningen om diagnosen samt utredning och psykologisk behandling
- Rörelsenedsättning, ryggmärgsbräck och CP – psykologiska aspekter
- Personalhandledning och konsultation till personalgrupper som arbetar nära personer med betydande funktionsnedsättningar (personliga assistenter, boendestödjare, person på bostäder med särskilt stöd eller dagliga verksamheter). Kurs baserat på t.ex. TBA och/eller PBS.
- Kompensatoriska strategier, psykologisk teori vid utveckling och tillämpning av kognitivt stöd
- Interventioner vid problemskapande beteenden hos personer med funktionsnedsättning (TBA) -psykologisk behandling vid funktionsnedsättning AST eller us

I Norsk psykologförenings gammel ordning finns såväl ”kurser” som ”samlingene” tydligt beskrivna, vika skulle kunna göra bas för en diskussion kring en sammanhållen utbildning inom området.

Exempel på tidigare givna specialistkurser som kan tänkas utgöra bredd eller fördjupning inom inriktningen:

Handledning utifrån beteendeanalys

Perspektiv på intellektuell funktionsnedsättning
Klinisk neuropsykologi Teori och metodik
Motiverande samtal MI
Psykologen som handledare
Autismspektrumtillstånd AST- utredning och interventioner
Beteendeanalys och dess tillämpning - Klinisk påbyggnadsutbildning 2014
Stockholms universitet: Kursserie: Autism, utvecklingsstörning och beteendeanalys

Idé om hur kurser lämpligen kan utformas inom området:

Jämför kursen Perspektiv på intellektuell funktionsnedsättning som innehöll tre delar:

1. intelligensteori (psykologisk teori)
2. vardagsklinisk tillämpning: utrednings/bedömningsinstrument
3. adaptiv funktion/kontextuella faktorer

OBS! POMS har inte utgått ifrån Europsy eller deras sätt att definiera kompetens i denna första respons på fråga från specialistkansliet, men det kan vara ett fruktbart sätt att arbeta vidare på att beskriva fördjupad kompetens inom detta kliniska område.